

Sorsunk és építészetünk.

1.

Alig száz esztendeje hordja történelmünk a magzatot; Lechnerék után egyszer már elvetéltük, a gyermek meghalt, mielőtt megszületett volna. A vajúdas ismét megkezdődött: mi lesz a magyar építészettel, lehetséges-e, kell-e magyar formanyelv; kinek van igaza, a népi magyarnak, vagy a városi európainak, a modern civilizátornak, vagy a hagyományba kapaszkodónak? Meglepően sok az ellentmondás, a félreértés, a fogalomzavar, de egy bizonyos: a magyar megmaradásért folyó szüntelen szellemi harc új hulláma dobta felszínre építészetünk ügyét. Megsokasodtak a kis nemzet boldogulásának feltételei; minőségi harcunkat sz építés szellemi és gyakorlati fegyvereivel is meg kell vívnunk,

A magyar építészet is magyar sorskérdés.

Illyés Gyula beszél arról, hogy az ország már sokszor tápraugroít az *irodalom izomzatával*; mi itt a *csontozatról* beszélünk, az építészetről, mely utolsóként porlad el a kultúrák temetőjében. Kultúránk alkatában növesi zavarok vannak: a csontozat fejletlen, nem nőtt összhangban az izomzattal. A nemzet egyenletes fejlődéséből négy évszázad hullott ki, a szellem hosszú ideig csak az irodalomban élt, volt nyelve, formanyelve ma sincs. Amit vésővel, vakolókanállai elmondhatott, a korabeli irodalom arányai mellett majdnem jelentéktelenek. Nem csoda, ha a probléma már a bőrünket égeti.

2.

Mi az örökségünk, van-e építészeti hagyományunk, mely parancs és ihletés, talaj, hol megkapaszkodjunk vagy mindent legelől kell kezdenünk?... Az olasz hagyomány már a vasbetonba is felhúzódott; a mi vasbetonunk hová ereszti acélgyökereit?

Látható, ujjainkon számlálható műemlékeink kevés hírt hoznak népünk építőtudományáról. Első összefoglaló építészettörténetünk is csak néhány éve jelent meg s ez is nagyrészt a korabeli okmányok leírásaiból alkot képet építészetünk nagyobbik feléről. Porból és hamuból kotorjuk elő az alibit. Díszletekkel övezzük a kicsákányozott köveket, romkerteket építünk s kőmúzeumokba gyűjtjük a megsemmisült épületek törmelékeit. Építészetünk sírját hamar megásta a történelem, de így is tudjuk, hogy mesterei olaszok, franciák és németek voltak. Természetesen mi is együtt örülünk a kutatókkal, ha itt-ott magyar mester keze nyomára bukkannak, de azt ki kell mondanunk őszintén — anélkül, hogy kételkednénk a magyar nép építészeti képességeiben, — hogy *a magyarság nem volt, mert nem lehetett építő nép*. Sorsa téglahordásra kényszerítette idegen célok és mesterek szolgálatában. Nem ő volt a hibás; Bethlen Miklós kastélyáé szolgásodban is remekelt. A saját házai meg éppen most tanítják építésmérnökeinket a szerkesztés és formaalakítás magyar alapelveire. Mégis építészettörténetünk legfontosabb tanulsága számunkra az, hogy a viskóját tömő, nádból, sárból és giz-gazból feje fölé födelet húzó magyarságnak nagyon kevés szerepe volt a királyok, papok és főurak hatalmi, liturgikus, pompakereső, az ő létfeltételeivel mit sem törődő építkezéseiben. Még közvetett építészeti szerepe sem ad vigasztalást, csak az ösztöne, amit most nyomozunk lázasan a kezeügyéből kikerült házakon.

Elfogadhatjuk a tételt, hogy építészetünket mégis csak a magyar élet egyetlen más népre sem jellemző történelmi, társadalmi, emberi tényezői alakították s az így formálódott

építészet mégis csak más mint a többi. A számonkérésre azonban, amit Ady fogalmazott meg, az építésznek is felelni kell: «... Fogunk-e itt valaha is affélet csinálni, (amit mostanában különös nagy erővel csinálnak a népek,) ami *nem csak más, mint más, hanem olyan, mint a lelünk?* . . .“ Ne féltse európaiságát, Ady sem féltette. *Magyarság és kultúra, magyar élet és magya építései: egymást feltételező fogalmak.* Minden mellébeszélés e tétel megtagadásából következik. Nem lehet teljes önálló és minden megfojtó erővel szemben védelmet jelentő a magyar kultúra, a magyarság magyar építészete nélkül. A teremtésben és történelemben kapott szerepünket az építészetben is meg kell valósítanunk. Nem a sovinizták vak, merőben öncélú és fontoskodó buzgalomával, hanem az eleve elrendelésben kapott parancsra, mely bennünket életünk minden megnyilvánulásában, tehát építészetünkben is magyarrá kényszerít. Az építészet nemcsak hordozója» hanem jelképe is az emberi életnek s ha niccs minden ponton szerves kapcsolata a kultúrát formáló szellemmel és lélekkel, elsorvad, vegetál és romboló reakciókat szül. Amiről Ady beszél, nem elzárkózás és betokosodás. A házorganizmusban működő kéttámaszú tartó statikai szerepét is a körülötte dolgozó épülettömb terhelő, hajlító, szakító, csavaró erői határozzák meg, *GZ összeomlás ellen mégis a saját szerkezeti törvényeivel védekezik*, a körülötte dolgozó erőknek a saját szerkezetével áll ellent s a nagy konstrukció egyetlen más képlete sem helyettesíthető be saját egyenletébe. Figyeljük, ismerjük és közvetítjük Európát, de sajátos szerepünk „statikai törvényeiről“ nem mondhatunk le az összeroskadás veszélye nélkül Csak ezért s csak ilyen módon akarunk nemzeti építőművészeit.

3.

Az önálló nemzeti fejlődés századaiban, a XVII., a XVIII és a XIX. században, — mint ezt egyik fiatal történészünk mostanában kifejtette,¹ — a magyarság elvesztette

¹ „Sorsunk“ III. évf., 8. sz. »Város, nép, irodalom.«

önálló nemzeti fejlődésének minden feltételét. Nyugaton négy évszázad viszonylagos politikai és társadalmi biztonsága őrzi és segíti a nemzeti erők kibontakozását. Magyarország újkori fejlődésében a magyar nép nemzeté fejlődésének úgyszólván minden feltétele hiányzott. Nem volt önálló és védő politikai szervezete, hiányzott a nemzeti király udvara, a magyar erőket összegyűjtő és szétsugárzó főváros. A magyar ipar és kereskedelem s ezzel együtt a független és gazdag magyar polgárosztály kialakulása elmaradt. Európa eszme» áramlatai a nemzeti erők megfojtására épülnek intézményekbe: az abszolutizmus nálunk paralizálja a nemzeti «rőket a XIX. századi liberalizmus nem a népi erők ki' bontakozását szolgálja. A tájat és népet városaink csak töredékesen képesek „történelmi képletet kifejező“ egységbe építeni. Nemességük és parasztságunk nem lesz nyugati értelemben város lakó, városi kultúrát építő elem.

A városépítésből kiszorult magyarság és a várost építő, nagyrésztében nem az alsó néposztályból, a mélymagyarságból kikerülő polgárság párhuzamát kell felismernünk a mai népi és urbánus ellentétekben. A nép, vagy Szabó Dezső szavaival, az állambirtokos faj helyzete nem sokat javult, szerepe alig növekedett. A polgárság helytállott ugyan az ellenforradalomban, a konszolidációban, de *meddő maradt a kultúrában*: Lillafüreden palotaszállót, Szegeden dómteret épített, Herczeg Ferenczet az Irodalom, Dohnányi Ernőt a zene fejedelmévé koronázta s a neobarokkot magyar építőstílusnak nézte. Az ország ismét az irodalom izomzatával ugrott talpra. Ami súly a mérlegen: a nép az irodalmon keresztül vetette oda. Adytól Veres Péterig, Illyéstől Sinka Istvánig, Szabó Dezsőtől Németh Lászlóig géniuszaink mind a népi szikla Mózesei voltak. Az író kivágta magát a fojtogató légkörből, az építész pácolódott benne. Szürke soraiból csak egy Lechner emelkedik ki, az is inkább a programjával, mint épületeivel és egy Kós Károly, akit az idegen megszállás szorít az irodalomba.

A városi építészet teljesen elszakad a magyar szellem, program, utópia forrásaitól. Országgyűlésünk palotájához Steindl a holdból hoz gótikát, Széchenyi Tudományos Akadémiáját a berlini Stüler építi meg. Yblnek, Schuleknek, Pollaknak, Hauszmannak mi kapcsolata lehetett Arany, Vörösmarty, Petőfi szellemiségével? S hol lelünk Wälder, Förk, Rerrich, Petrovác műveiben Ady, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond szellemére. Kós, Medgyaszay, Zrumeckzy, Arkay műve csak egy-egy kísérlet, elszigetelt jelenség, kuriózum a másként gondolkozó, másként építő, törekvéseiket gyanakodva figyelő magyar világban. Mozgalmukat az első világháború, majd Báihlea István Magyarországá megfojtotta. A csontozatot angolkór emészti, műlábakon biceg e korszak építésze. A neobarokk ortopéd professzor, a Sachlichkeit műtősei mesterkednek a beteg körül, és a kuruzslók hada, akik forma nadragulyával kezelik a haldoklót. Ebből az építészetből nem hogy kiveszett, de benne sem volt a lélek, mely a nemzetet talpraugrasztó irodalmat táplálta bő forrásaival.

Túlzás-e, ha azt állítjuk, hogy romjainknál, vértelen városi építészetünknel, a jövő magyar építésze szempontjából jelentősebb Szabó Dezső látóhatára és Németh László minőségi forradalma? *Az építészet elsősorban neu forma-probléma, hanem a szellemi magatartás kérdése. Forma-örökségünk fontoskcdásra, játékra, sílust koholó mesierkedésre készet, a szellemi örökség: magatartásra.* Látjuk, hogy még a nyugati építészet gazdag formaöröksége sem talaj az új építészet kiműveléséhez. Nálunk pedig még a lehetősége sincs meg annak (megóvott ettől a török, tatár), hogy klasszikus formavilágunkat átkölsük a vasbetonba. Stílust a népi formák átültetésével sem teremthetünk. Még építőtechnikai hagyományunk sincs, építőmesterek, akik négy, öt, tíz nemzedék mesterségbeli érzékét hordoznák idegeikben. Nincsenek iskolát teremtő céheink, tudást fortélyt, rutint örökítő mesternemzetségeink. Betont keverni, vasat szerelni, vakolni

megtanultunk ugyan, mégis mindent előről kell kezdenünk: a szellemi magatartásnál.

4.

A XIX. század általános európai építészeti válsága nálunk a világháború utáni évtizedek építészetiében kulminált. Lechaerék kísérletének gyors felszámolása és a „stílus-mandarinok“ utolsó felvonulása *után* jön a modern technika ellenforradalma. Remélhető volt, hogy a gépesített építészet kivезeti tervezőinket a stílus-hínárból; ki is vezette, de már az első lépéseknél elvétették az utat. Jellemző e korszakra Petrovácз városatya építész kirohanása a pasaréti modern templom „szovjet stílusa“ ellen, azé a Petrovácзé, aki templomok sokaságán követi el a klasszicizáló impotencia legsúlyosabb elferdüléseit. Ma már tudjuk, hogy Rimanécзy pasaréti templomának a szovjet jelentéktelen építészetéhez semmi köze, Sachlichnak sem elég észszerű s Arkay város majori templomának őszinte konstruktivitása mellett inkább a kompromisszum jellemzi. De az egyház is még sokáig Möller zsámbéki templom-utánzatát állítja példaképnek és a modern Prohászkanak emléktemplomot épített a Pantheont utánzó Fábían Sebestyénnel. Wälder a Madách-téri bérházak „modern“ arányain még elhinti neobarokk emlékeit, amikor a korszerűség jegyében épült spekulációs épületek Mekkája, az új Lipótváros már áll. Bethlen még romantikus palotaszállót épített Lillafüreden, amikor a Bauhaus magyarországi íásítványai a Rózsadombon és környékén szétszórják Sachlich villáikat. A fordulat nem sok örömet hoz. A CIRPAC kiállításait, propagandáját a teljes kozmopolitizmus jellemzi. Az építész avant garde-isták nagyrésze nagy távolságban áll az ocsúdó értelmiség szellemi frontjától, a Tanú, a Válasz nemzedékétől. Kós Károly tetemén Gropius kell életre ő fogalmazza meg az új építészet „ideológiáját.“ A német szaksajtó Kozma Lajos műveiből ad különszámokat; a sze-cessziós grafikától a Magyar Divatcsarnok ultrasachlich

homlokzataiig sodródó építész reprezentálja Nyugaton a magyar építészetet. A művészetfilozófiát Ligeti Pál hullámelmélete képviseli. Szaklapjainkban megjelenő művek nagyrésze idegen anyag vagy fizetett közlemény, A magyar gondolatért kiálló „Hajlék“-ot, (e füzetek ösét), egy korcsolyatréner rokonai négyszáz pengője indítja el reménytelen útjára. A magyarországi Sachlichkeit nem viszi többre néhány Le Corbusiert „utánérző“ épületnél. A modern szerkezetek és anyagok Krausz Gábor, Fenyves és Fried, Ginczler Hermans és társai kezén a spekuláció eszköze lesz. Ők rakják meg a főváros álmodern bérházait hangzatos nevű, de használhatatlan helyiségekkel (hall, garderober, tálaló, öltöző), a családellenes garszon lakások tömegével. És ez a lipótvárosi architektúra terjed, mint a betegség. Kis János postatiszt pestkörnyéki házában megjelenik az ablakokat összefűző vízszintes párkány és a sarokablak. A pallér mielőtt tervez, tanulmányi kirándulást tesz a Pannónia utcába. — Tervpályázataink körül a törtető harca villong. Pályázati szabályzatunk hibái miatt a zsűri döntései nem megbízhatóak. Az egymásba kapcsolódó S-ek, a díjakért szövetkező „rablók“ nem biztosítékai a magyar talentum érvényesülésének. A mérnöki kasára megszervezi az építőművészet Múzsáját, A műegyetem — az építészmérnöki tanszék egyik professzora panasolja — a művésztől messze fekvő mérnöki tanszék kategóriájába sorozza az építőművészetet. Az iparművészeti iskola építészeti szakosztályán pedig művészeti bonctan és „esti aki“ pótolja a mérnöki stúdiókat Az egyik rossz művészetet, a másik rossz technikusokat nevel. (A fejlett építőkéltúrák országában a technikai főiskola mellett mindenütt építőművészeti főiskolák is vannak.)

S mi épült vidékes Klebelsberg ötezer iskoláján, a szegedi dóm-téren, a debreceni egyetemen, a neostílusokban emelt állami középületeken kívül? A nép milliói meghúzódtak a nádtető alatt. Akik építkeztek: szabadjára engedték a kontárok rablógarázdálkodását, Bethlen nem

épített ONCsA házakat, a falu építészetét Szabó Dezső falujával sodródott, A Balaton körül Intézőbizottsággal védekeznek az ízléstelenség merényletei ellen, kevés eredménnyel. A városok környékén „dühöngő“-k épülnek, altisztek és kispolgárai eszeveszett rohammal hódítják meg a parcellázott területeket. Naszay Miklós hiába tárja fel megdöbbentő reprodukcióiban az engedélyező hatóságokhoz benyújtott (és engedélyezett) tervek szörnyűségeit, a magyar tájak szépségét tovább fertőzik a kastélytornyos viskók. Nagyközségeink és kisvárosaink főutcáin siralmas tűzoltólaktanyák, bankházak, kaszinók, baba-lakások, beszállóvendéglők épülnek. Még az új község-házak sem kerülnek el szomorú sorsukat. A MÁV építészeti osztályán akta-stílusban terveznek, A békéscsabai új pályaudvarnál, — (kogy csak egy jellegzetes MÁV-művet említsünk e korszakból) — megdöbbentőbb merénylet — nem a magyar, hanem min denfajta építészet ellen — alig akad Európában és széles e világon.

Mindez mire jellemző? *Semmiképpen sem a magyarság építőhajlamaira.* Ő bebizonyította nádfedeles házain, hogy van ízlése és bánni tud az anyaggal. Mindez társadalmunk organikus betegségeinek a tünete. A Palotaszállót és az ONCsA-házakat építő politika között kétféle társadalmi réteg, kétféle igénye dolgozik. De miféle belső átalakulás következménye lehet, hogy a római katolikus egyház üveg templomot épít a Szent-lélek tiszteletére, a református egyház pedig „Kálvinista Dómot“ az Ige hirdetésére? A római egyház elvesztette építészeti vezetőszeropét Az új építészet ott tört elő, ahol a kor embere: a kényelemteremtő technikában. A vasbeton és az üveg előbb szolgált az ember profán igényeinek s csak azután jött Perret vasbeton temploma, de ez is a gótikához nyúlt vissza ihletért. Nálunk párhuzamosan épült a Rezső-téri templom kupolás vakolt-reneszánsza és városmajori vas-, beton és üveg templom. És mi történt a katakombákra emlékező hit egy-

házával, a kis közösségben összebúvók lelki kohéziójával? Miért nyújtóznak monumentumokba, miért tágitják maguk körül a meghitt terét nagy csarnokká, amely a kicsi és erős gyülekezetet laza tömeggé puffasztja? Miért épített a pápai református gyülekezet barokk templomot két toronnyal? Talán azért, mert a pápai katolikus templomnak is két tornya van s úgy illik, hogy a templomnak valamilyen „stílusa“ legyen? Hová lett az erdélyi fatornyos templomokat építő kálvinisták lelke, amely úgy tudta megépíteni az Isten házát, hogy abban magyar emberségét is kifejezte? Nemzetünk, — amely az építészet szempontjából az építkező államot, egyházakat és polgárságot jelentette —, nem élt stílusformáló *életet*. Az építészet házak, paloták, hivatalok egész során illusztrálja az építkező emberek, egyházak és osztályok lelki válságát, szellemi zűrzavarát,

5.

E sorok írása közben érkezik Németh László (a füzet elején közölt) tanulmánya. Milyen világosan kimondja a gondolatot, amely felé ez az írás is tart. Templomokat építettünk a közönynek és — tegyük hozzá — hivatalt a papírmalomnak, egyetemeket a kultúrfölénynek, lakóházakat a kereskedelmi haszonnak és villákat a polgári nosztalgiának. Nem a magyar holnapnak lendületet, hanem az agonizáló mának betegágyat,

Én abból indulnék ki, — írja — hogy a valóság sugallata és a legjobbak álma szerint *milyennek kellene Magyarországnak Jennie* s ennek a Magyarországnak kezdenék téglát vetni és bel ont keverni. Új kultúrtájra szegezi az építész szemét s megmondja, *hogyan élhet a nemzet stílusalakító életet*.

A bankpalotát építő P. K., az Anysghivatait építő minisztérium, az üvegtemplomot és dómot építő egyházak nem jelölték ki az utat. A magyar építőművészet kialakításához úgy látszik nem ők adják a feladatokat. *Stílusala-*

kító feladatokat csak a magyar kultúra vitális erőit hordozó rétegektől várhatunk. Az új városodat építő parasztság a nagyvárosból vidékre húzódó, a szülőföld élményeihez visszatérő értelmiség, az ő színvonalára emelkedő kertgazdaság és mezőgazdaság — s nem utolsó sorban a tájak gér-iusza. Tehát a mély magyar rétegeket felemelő és szerephez juttató feladatok. *Az egérs országot újjá kell építeni* — írja Veres Péter s lényegében ugyanazt mondta: építészetünk sorsa kint az országban várhat új fordulatot az újjászülető falvakban, a sárházaiból kiemelkedő parasztság új életkereteiben. Természetesen az új feladatokhoz új építészek is kellenek, olyanok, akiknek nevét együtt emlegethetjük Németh László, Kodolányi János, Veres Péter vagy éppen Bartók és Kodály nevével. Az új feladat ki keli alakítsa a markáns arcélú magyar építőművészek egész sorát, akikben ma olyan nagy hiányt szenvedünk

6.

Ha innen nézzük a problémát, találunk-e jelentősebb építkezést az országban az évenként sokezer új parasztházat emelő ONCsA építkezéseinél? Bonczos Miklós idejében megakadályozta, hogy az állam sok millió pengőjével a kontárok hada pusztítsa el falvaink ősi szépségét. És megakadályozta azt is, hogy a nádtetős ház mellé a vasbeton vigye ki falvainkba a Le Corbusier-be szédült építészek „forradalmát”. Építészetünkben a népi gondolatot az ONCsA hívta életre, Ez a vállalkozás mozgósította építész falukutatóink egyre növekvő hadát» Feladatot adott a kezükbe s ezzel elindította a népi és urbánus ellentétek kirobbanását, majd az ONCsA házak körül támadt harc során megindult a vita építészetünk jövőjéről. Az ONCsA építkezések ügye sokkal jelentősebb, semhogy a bírálatot elkerülhetné. Véleményünket misem hallgatjuk el, bár éles ellentétben álunk azokkal, akiknek — mint mondják — elégük van belőle, Olyan országos arányú házépítésről van szó, amely alapvető kérdések

megvitatására ad alkalmat. Miért? a) A nem vízfejú városokat puffasztja tovább és ott épít, ahol építész századok óta nem járt, s azoknak épít, akiknek építészetünk fejlesztésében eddig nem jutott szerep, éppen ezért merőben újak a szempontja, b) Kikapcsolja a haszonra spekuláló, népünket eddig megnyomorító tőkét s mindenben a hajléktalan nép felemelkedésének szempontjaihoz igazodik, c) Felveti építészetünk eddig ismeretlen vagy elhanyagolható problémáit, szerephez jut a népi életforma, a népi hagyomány, a táj jellege. d) Az építész bekapcsolja a magyar társadalomfejlesztés, a szociális átalakulás munkájába.

A feladat jó választóvíznek bizonyult. Ha nincs is verespéteri értelemben vett népi építészetünk, a népi gondolat mégis betört a *gropius ideológiába* s egyszerre előhívta az ismeretlenségből az építész falukutatóinkat. Ma már az Országos Szociális Felügyelőség műszaki osztályán olyan kutatási anyag, áll rendelkezésre, amely túlszárnyalja Malonyaiék legvérmesebb reményeit is. Tóth Kálmánnak — aki bartóki szorgalommal már évtizedek óta gyűjti a népi építészet egészen ismeretlen tájairól a felvételeket — sikerült összegyűjtenie az összes magánkézben levő kutatási anyagot. Elkészítették a kutatómunka térképét s a még fekiölgozatlan területekre 1942-ben 20 kutató utat szerveztek, 4000 újabb felvétellel s számtalan felvételi rajzzal gazdagodtak az országban egyedülálló anyagot. Felvételek szerkezeti, alaprajzi és homlokzati adatokat tartalmaznak a legősibb magyar házakról éppúgy, mint az újabb időkben épült, jól sikerült népi épületekről. Az ő szemük már nemcsak a külsőségeken akad meg, hanem a házak, csűrök, istállók szerkezetébe, szételemezik az épületet legapróbb részleteire s megkísérlik adataik egybevetésével a népi ház sajátosságainak megfogalmazását. Eredményeik összegezésekképpen tervezték meg az ONCsA háztípusait.

Az urbánus építész e háztípusok láttán horkant föl, Múparasztházak! — kiáltották Le Corbusier betonbérhá-

zainak árnyékából. S jött a vád: aki a népi házakhoz fordul, azért teszi, mert nincs önálló gondolata. Amit a nép a maga idejében és lehetőségei szerint jól megcsinált, azt ők túlhaladott időben és merőben más lehetőségek között rosszul utánozzák. Hamarosan be is jelentették az elkülönülést. Nyílt levélben közlik a népi építéssel, hogy alapvető és alkalmi vitákkal át sem hidalható ellentétek miatt velük közösséget nem vállalnak, ők is magyar építészeknek érzik magukat, de a népi házaktól a jövő építészetét befolyásoló hatásokat nem várnak. Egyetlen kitapintható valóság: Nyugat és civilizációja, Magyarra fordítva: a parasztságot a központi fűtéssel, vízvezetékekkel, melegvízzel, fürdőszobával s a modern technika minden városi vívmányával, kell megajándékozni. Mégis a népi építészet tükre kellett ahhoz, hogy ők is felismerjék polgári és városi építészetünk súlyos válságát. A népi házak formatisztasága, őszinte észszerűsége és keresetlen anyagszerűsége döbbenti őket is a korszerűség jegyében épült, néhány éve még a jövő építészeteként ünnepeit városi házak mesterkéltné formalizmusára, öncélú anyagszerűségének, kiuzsorázott alaprajzainak torz eltévelyedéseire. Szembe fordulnak a népi építéssel, de Le Corbusier beton- és üveg utópiáin és a hirtelen előrangotott amerikai építészek egészen más szellemi és társadalmi éghajlat alatt tervezett sorházain kívül egyébre nem tudnak hivatkozni. A civilizáció korszerű építészetéért hadakoznak s nem veszik észre, hogy a népi építész sohasem hadakozott a korszerűség ellen. Azonban van egyfajta korszerűség — s a népi építész ebben ismerte fel a veszedelmet — amely úgy tört ránk, mint Bécs a századvégi Budapestre, mint fattyúja: a neobarokk vidéki városainkra, mint Fork stílusgyakorlata Szegedre és Lux romantikája Lillafüredre. Amit ők nyugatról hoznak nem több mint a *célszerűség* és a *kényelem*; s talán még az, amit Németh László szellemesen *anyagdölyfnek* nevez. De lám az „üveg dölyf”-öt Veres Péter máris megszényenítette: a magyar parasztnak nincs szüksége az üveg-

nek természetéhez, naphoz kapcsoló nagy falfelületeire, hiszen látástól vakulásig a napon ég és vakul, együtt él a természettel, neki a félhomály, az elzárkózás ad pihenést. Íme, egy új népi szempont, amely már nem Malonyaiék és Lechnerék szempontja. Az üveggel a természettől elszakadt városi ember nyitja ki otthonát „vissza a természethez“, tehát a városi életforma következménye. Csak rövidlító gondolkozás viheti ki ezt az elvet a falura. Ez a fajta célszerűség és korszerűség merő dogma, az a bizonyos papiros-gondolkodás, amire Veres Péter is hivatkozik, Nem az életet, hanem az elvet nézi s mindenáron célszerűségi törvényeibe szorítja az életet, amelyről már tudjuk, hogy egyáltalában nem „célszerű.“

Igaz, hogy a népi építész is sok dogmával terheli meg a hajóját. De legalább megtalálta a vizeket, amelyen evezni nem reménytelen. Az első lépések után nehezen teszi meg a másodikat, „Művészetbölcseleti fejtegetéssel“ kimutatja, hogy „a magyar építészeti fogalma szükségszerűen kell, hogy tartalmazza a magyar nép építészeti is. Miért kell ehhez „művészetbölcseleti“ okfejtés? Talán azért, mert Gerevich Tibor az ellenkezőjét állítja a Mi a magyarban, azt t. i, hogy *a magyar építészeti sajátosságát valójában történeti stílusaink rejtik magukban!*? A fogalomzavar teljes. Az urbánus nem hisz sem a népi építészeteiben, sem történeti stílusainkban. A történelem hisz az urbánusban, de átszűri előbb a Collegium Hungaricumok római és berlini szűrőm. A népi építész megkapaszkodik ebben a hállásban, de egy kérdésre még ő sem tud válaszolni: *akár történeti stílusainkból, akár a nyugati civilizáció építészeteiből, akár a népi építészeteiből: hogyan lehet, s tehetségesre egyáltalán, sajátosságosan magyar építőművészet?* Ezen a ponton egyelőre a népi építész is urbánusok utcájába tévedt. Tételt tétellel szegez szembe s ezeket megvédi még az élettel szemben is. Az első lépést megteszi, felismeri a parasztházak szépségét, megfogalmazza sajátosságait, kimutatja, hogy a „többi között“ ez is magyar építészeti, de a

második lépás megtételénél zavarba jön. Jól bevált formaelemekről beszél, ezeknek ismétlésétől várja a stílus megszületését, hiszen a görögök is ismételték oszlopaikat és párkányaikat... A „táji jelleg“-et egy ívnek vagy más formaelemnek unos-untalan ismétlésében látja. A parasztházat arányaiban átalakítja, de a tormaelemeknél görcsösen ragaszkodik fotográfiáihoz. Képzeteiben nem lendítő erő a népi építészetben felismert sok szépség hanem horgony, kategória, dogma. A parasztház szépségének fogalmi jegyekkel meg sem határozható elvontságát igyekszik megragadni azzal, hogy külsőségek függvényévé teszi. (Tanácstalanságára jellemző az is, hogy felveti: „*művész énem megelőzi-e mérnök mivoltomat*“ s a tyúk vagy tojás vitában ki a tyúk, ki a tojás pártjára áll.) Ha népi építészek is ilyen mellékvágányokra siklanak, csoda-e, ha a kitérőkben a Máv népieskedő, tornácos pályaudvarokat épít? ... Csoda-e, ha a népi törekvések is formalizmusba süppednek, akár urbánusék mimikri korszerűsége, az egyik Le Corbusiert, a másik a parasztot licitálja túl. Mindkettő lehorgonyzott szellemi állapot; a népieknek azzal a nagy előnyével, hogy ők magyar talajban horgonyoznak. De csak horgonyoznak s nem gyökereznek; (virág a horgonyból még nem serkedt,) Márai Sándort, az urbánust kell ideidézni: ideje volna mindebből levonni a természetes következtetéseken; lényünket és lényegünket igyekeznünk megmutatni. *Próbáljunk végre őszinték lenni* s higyjük el, hogy alkotunk és életünk szerezhethet nekünk legtöbb emberi rokonszenvet.

7.

Persze éppen az alkattal s az étellel van baj. Építészetünket majdnem teljes egészében az az „alkat és élet“ produkálta, amely Makkai Sándor diagnózisa szívet kisserű, eszménytelen felület, gyökértelen, lefelé fölünyeskedő, felfelé epekedő: Ennek a társadalomnak nem volt az élet lényeges kérdéseiben egységes állásfoglalása, ételteljes

egysége, azonos élettartalma, stílusos életformája. De nem volt még helyes önismerete sem.

Itt kell keresnünk a bajok gyökerét. A formaproblémákat önmagukban megoldani még egy új Michel Angeio sem tudná, neki is szüksége lenne az ihlető erejű társadalom lelki és szellemi hátterére, Az építészet sorsát minden időben az élet döntötte el, amit a ház falai közé terelt. Amit lehetővé tett, azt fejezte ki. Nagy, sodróerejű hullámok medrét ásta meg, eszményeket, a lélek és az ész nagy terveit szolgálta, korok és népek nagy vállalkozásainak épített hajlékokat.

A mi építészetünket még nem kapta el egy ilyen mindent magával sodró otszágépió hullám. Az építész apró, szétfolyó csermelyek, vadvizek és tócsák kubikusa volt. Nagyobb vállalkozásainak sem volt tiszta fedezete, nem a természetes és elemi erővel feláradó népi és nemzeti erők dolgoztak benne, legtöbbször mondvacsínált célok, erőltetett programok, nagyzolás, érdekszoídarítások önző hiúsága volt a motor. Olyan rétegek erőfeszítése vagy tobzódása szült itt építészetet, amelyek nagyvonalúságukban is kisszerűek voltak. Hiányzott — Kornis megfogalmazása szerint — a biológiai egybeolvadás, mely lelki és szellemi, tehát kulturális egészret tud létrehozni, a magyar öntudat, amely nem csak azt tudja *mi volt*, hanem azt is *amivé lenni akar*. A benne szunnyadó sajátságos emberi tulajdonságok még, csendesen vagy öntudatlanul dolgoztak a nyelvben, népi szokásokban, népművészetben, erkölcsben, jogi szabályokban, Majd a költészetben és zenében. Odáig nem jutott, hogy képet alkotva önmagáról, szent utópiák lázában, minden erejét egybe deltázó történelmi vállalkozásra képes lett volna. Ha idáig jutott volna, építészetünk betegágya körül ma nam tartanánk konzíliumot,

Képes lehetett-e ilyen vállalkozásra a liberalizmus vértelen terméke, a kis- és nagypolgárság, a pénzt és hatalmat magához ragadó idegenség, a kereskedelemben élretörő zsidóság, a vezető állásokba nyomuló asszimilánsok.

majd disszimilánsok, a felfelé epekedő, kuruzslók kezén megrontott, módos parasztság, vagy az altisztek kisszerű társadalma? Ha valakinek kedve volna építészettünket ilyen szempontok szerint megvizsgálni, talán a legtöbb adattal bizonyíthatná a magyar társadalom szervi bajait. Az építészeti felületi tünetekkel, pörsenésekkel, tályogokkal, himlővel, daganatokkal jelzi a szervezet megbetegedését.

8.

Arra kell megkeresnünk a választ, honnan jön, hol készül a magyar kultúra új korszakának s benne az új magyar építészettnek előfeltételeit megteremtő történelmi vállalkozás? Veres Péter egyenes beszéde jut eszembe: akárki ebben az országban akármilyen vállalkozásra szánja el magát, reménytelen minden erőfeszítése, ha kihagyja számításaiból az ország zömét, a szerepből kizárt parasztságot. Szabad-e más távlatban tárgyalnunk a magyar építészeti sorsát? A nyugati civilizáció letűnő világképe, Gerevichék stilizáló korszerűsége és az a fajta „népi“-ség, mely fotográfiáinál megreked: segíthet-e rajunk s építészettünkön? Mert sorsunk és építészettünk egy vágányon futott eddig is s fut ezután is. Láttuk, hogy az ONCsA, ez az első népi építészeti feladatokat kitűző vállalkozás, már első lépéseivel mennyire kiélezte építészettünk megtompult sorsproblémáit. Sorsunkat a nép sorsánál ragadta meg, nemcsak szociális, hanem építészeti síkon is. Az első enyhe lökés nyomában megmutatta, hogy népünk, alig indul meg jobb s méltóbb sorsa felé, alig cseréli fel sárházát a legigénytelenebb téglaházzal, máris sodorja magával a polgárház meddő tervezőjét s egymásnak ereszti azokat, akik vérbeli magyar probléma híjján forma·alchimiával foglalkoztak.

Van forma probléma is, de csak azután, ha már van tartalom, amely formát szül. Füzeteink következő számaiban forma problémáinkat is sorra kerítjük.

Csaba Rezső.